

ня, як тільки стає доступною нова інформація, яка підтверджує чи змінює думки рейтингового агентства" [11].

Оцінювання здатності страховика виконувати свої зобов'язання доцільно здійснювати в залежності від обсягів діяльності страховика, розміру активів і зобов'язань. Ряд міжнародних рейтингових агентств при аналізі страхових компаній поділяють їх на гомогенні групи, та застосовують для них різні критерії оцінки [15]. Дослідження національних методик доводять, що на сьогодні така практика на Україні не використовується. Застосовується лише розподілення страховиків на тих, що здійснюють або не здійснюють страхування життя. "Експерт Україна" додатково поділяє компанії за ступенем відкритості, що не завжди коректно: згідно "Концепції створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання" [5], якщо рейтинг визначається лише на основі публічної інформації про об'єкт оцінки, до його значення додається позначка "р".

Як висновок слід зазначити наступне: національні оцінки фінансової стійкості страхових компаній України, що здійснюються рейтинговими агентствами та державним регулятором, потребують удосконалення в частині комплексного аналізу зовнішніх та внутрішніх ризиків діяльності страховика, здатності їм протистояти, більш коректного підбору показників, на підставі яких здійснюється оцінка, та системного обґрунтування критеріїв оцінки, у тому числі для різних за обсягом страхових компаній.

1. Васильев В. Проблемы оценивания страховых организаций как объектов выбора // Финансовые услуги. – №9-10. – 1998. – С.10-17.
2. Габидулин И.А. Рейтинговые показатели деятельности страховых компаний Украины / Материалы Ялтинского форума страховщиков 2003 г. // www.dedal.ua. 3. Залетов А. Рейтинги страховщиков // InsuranceTop. – 2007. – №3. – С.32-35. 4. Кондратенко Д.В. Регулирование страховой деятельности на основе оценки рисков. – Х., 2006. – 20 с. (Препр./ХДТУБА). 5. Концепция створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання, схвалено розпорядженням КМУ від 1.04.04 №2008-р із змінами, внесеними згідно постанов КМУ №1022 від 26.07.06 та №665 від 26.04.07 // http://zakon.rada.gov.ua. 6. Методика рейтинга устойчивости страховых компаний Украины Рейтингового центра ИГ "Эксперт Украина" // http://expertra.com/files/methodika_ins.pdf. 7. Методические основы рейтинга "Эксперт РА" // www.raexpert.ru/ratings/credits/method/. 8. Методичні рекомендації щодо застосування страховиками стрес-тестів, затверджено Розпорядженням Держфінпослуг від 5.12.2006 № 6496. 9. Методология рейтинговой оценки страховой компании РА "Кредит-Рейтинг" // http://credit-rating.com.ua/ru/ratings/methodologies.html. 10. Методология рейтинга надежности страховых компаний "Национального Рейтингового Агентства" // http://www.ra-national.ru. 11. Принципи діяльності рейтингових агентств // Фінансовий ринок України. – 2005. – №8. – С. 28-29. 12. Принципи та стандарти Міжнародної асоціації органів нагляду за страховою діяльністю. – К.: Видавничий дім "Козаки". – 2002. – 216 с. 13. Рекомендації щодо аналізу діяльності страховиків, затверджено Розпорядженням Держфінпослуг від 17.03.05 №3755 // www.dfp.gov.ua. 14. Решетин Е.А. Оценка надежности российских страховых компаний: первый опыт присвоения национального рейтинга // Страховое дело. – 2001. – №10. – С.5-11. 15. Салин В.Н., Чуринова И.А. Методики составления рейтингов страховщиков: зарубежный опыт и отечественная практика // Вестник ФА. – 2004. – №1 // http://vestnik.f.a.ru. 16. Телепин Я.Е. Финансовая устойчивость и платежеспособность страховой компании // Страховое дело. – Январь. – 2005. – с.9-16.

Надійшла до редколегії 10.06.08

С. Навроцький, канд. екон. наук, доц.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ РИЗИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті за допомогою системного підходу, а також прийомів аналізу і синтезу, проводиться морфологічне дослідження ситуації ризику, що виявляється в процесі здійснення діяльності господарюючими суб'єктами аграрної сфери, систематизація елементів такої ситуації – чинників, що впливають на прояв ризику, окремих груп і видів ризику, а також наслідків ризику.

The author presents a morphological research of a risk situation that takes place in activity of agricultural enterprises. This research was conducting with using a system approach, analyses and synthesis. In addition, the author discusses systematization of elements of a risk situation – sources of risk, groups and types of risk, consequences of risk in agriculture.

На сьогодні нагальне завдання стосовно господарюючих суб'єктів агропромислового комплексу – підвищення ефективності їх діяльності, одним із резервів якого є зниження ступеня ризику, притаманного підприємницькій діяльності.

Для розробки заходів із мінімізації ризиків стосовно управлінських рішень, в першу чергу необхідно визначити елементи ситуації ризику, характерні для галузі, виду діяльності господарюючого суб'єкта, конкретних умов, і провести їх систематизацію. В ході такої роботи можливе застосування принципів, запропонованих М.А. Роговим [1] для класифікації ризиків: відповідність конкретним цілям і системний підхід, який повинен полягати в дослідженні ситуації ризику як системи, що включає факторні і результативні показники. Таким чином, відповідно до постановки завдання необхідно виявляти результативні показники для відображення результатів реалізації альтернатив і факторні показники для відображення величин, під впливом яких формуються проміжні та кінцеві результати.

У розвиток цього твердження в ситуації ризику можна виділити три основних складових – чинники, що впливають на прояв ризику, окремі групи або види ризику, наслідки ризику.

Чинники ризику – умови, що здійснюють вплив та спонукають відхилення розрахованого (запланованого) рівня певного цільового показника діяльності економічного суб'єкта і можуть сприяти появі ризику. При цьому форми такого прояву різні, тому, виникає необхідність в розділенні ризику на групи і види. Наслідки впливу

окремої групи або виду ризику на цільовий показник є центральним об'єктом у вивченні ризику, їх визначення, оцінка і виявлення способів дії на них – основний етап процесу управління ризиком.

Схематично ситуація ризику представлена на рис.1, де вплив чинника ризику X_n приводить до відхилень на величину R_n від розрахункового рівня цільового показника, що можна назвати також наслідками ризикових подій. Залежно від напрямку вектора X таке зрушення може бути як позитивним (R_1), так і негативним (R_2, R_3, R_4). З схеми видно, що один і той же чинник (X_3, X_4) може робити вплив на різноманітні ризики, що належать різним областям або сферам прояву, також існують чинники, що здійснюють локальну дію. Окрім цього, в одній ситуації може діяти декілька чинників, причому в такому випадку їх дії потенціуються. Так, сумісна дія факторів X_2 і X_3 привела до сумарного відхилення $R_2+3=R_2+R_3$.

Побудувавши модель ситуації ризику, далі необхідно систематизувати її елементи (чинники, види, наслідки ризику) і визначити їх класифікаційні ознаки. У спрощеному вигляді схема сільськогосподарського підприємства є відкритою системою, вхідними змінними якої є ресурси, що споживаються, а вихідними значеннями – результати діяльності. Причому середовище функціонування представлено двома рівнями – внутрішнім і зовнішнім. Зовнішнє середовище є постачальником ресурсів і робить опосередкований вплив на їх перетворення в процесі виробництва в умовах внутрішнього середовища. Внутрішнє середовище є поєднанням ресурсів в процесі ви-

робництва за допомогою функцій управління, основними з яких є організація і планування. Слідуючи приведеній схемі, чинники ризику по відношенню до середовища їх виникнення ділитимемо на зовнішні і внутрішні. Такий поділ має важливе значення для оцінки ризиків і їх міні-

мізації. Як правило, зовнішні чинники важко піддаються аналізу і впливу з боку економічного суб'єкта, а ніж внутрішні. Детальну систематизацію зовнішніх і внутрішніх чинників ризику підприємства доцільно проводити в контексті його функціонування.

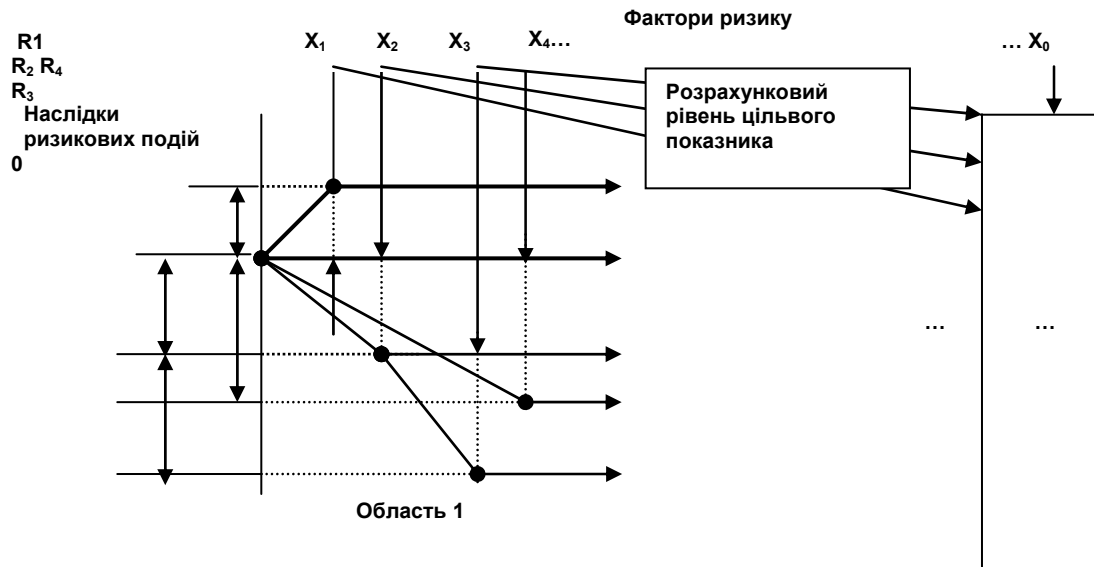

Рис. 1. Ситуація ризику

Для класифікації зовнішніх чинників необхідно розглянути узагальнену схему функціональних зв'язків сільськогосподарського підприємства (рис.2), де такі зв'язки є реальною або можливою взаємодією товаровиробника з його основними економічними контрагентами і середовищами. На схемі підприємство представлено у вигляді перетину фінансових, матеріальних, кадрових і інформаційних потоків, котрі виникають в умовах конкретного соціально-економічного і природного середовища (позначених широкими стрілками), так звані, "зони конкуренції" (точки зіткнення підприємства з конкуруючими організаціями), які є основними джерелами потенційної ризику, зображені у вигляді блоків з подвійним обведенням[2]. Внутрішніми чинниками ризику, як впливає з визначення внутрішнього середовища підприємства, можна визнати якісні і кількісні характеристики ресурсів, що споживаються, планування і організацію діяльності підприємства.

Всі перераховані чинники ризику по можливості впливу на них з боку економічного суб'єкта можна розділити на три групи: нерегульовані, слабо регульовані, умовно регульовані.

До нерегульованих відносяться зовнішні чинники, що є віддзеркаленням природного і соціально-економічного середовища функціонування підприємства (на рис. 2. – широкі стрілки), до слабо регульованим – решта всіх зовнішніх чинників. Внутрішнє середовище підприємства у великій мірі піддається управлінню, але повністю елемент невизначеності виключити не можна і тому внутрішні чинники ризику визначаються як умовно регульовані.

Наступним елементом ситуації ризику є групи і види ризику. У діяльності будь-якої комерційної організації, зокрема сільськогосподарського підприємства, прийнято виділяти чотири функціональні області – виробництво, маркетинг, фінанси, персонал [3], у зв'язку з чим, є доцільним визначити спосіб групування ризиків, в основу якого в якості класифікаційної ознаки покладена функціональна область прояву ризику. Це дає змогу визначити наступні групи ризиків: виробничі, персональні, ринкові (цінові), фінансові.

1. Виробничий ризик – виражається в зміні характеристик засобів виробництва, взаємодії чинників виробництва, отриманій продукції і розглядається у зв'язку з результатами виробничого процесу. Групу виробничих ризиків сільськогосподарських підприємств можна представити у вигляді взаємозв'язаних і взаємообумовлених ризиків:

а) ризик якості виробленої продукції – невідповідність ґатунку продукції певним вимогам, відноситься до ризиків результатів виробництва, так само як і ризик об'єму продукції є наслідком вище перерахованих ризиків;

б) ризик об'ємів виробленої продукції – відхилення фактично отриманої кількості продукції від наміченого рівня.

У виробничій області сільськогосподарського підприємства зосереджено багато відмінних особливостей цієї галузі економіки як *економіко-біологічної системи*, які служать додатковими джерелами ризиків. В першу чергу це біологічна природа використовуваних ресурсів і вплив природнокліматичних умов на результати виробництва.

Біологічна природа ресурсів обумовлює сезонність виробництва, схильність тварин і рослин до захворювань, пошкодження шкідниками, істотний розрив між часом вкладення ресурсів і отриманням віддачі від нього. На протязі великого часового лагу значно знижується точність прогнозування, зростає кількість і посилюється вплив непередбачених чинників, що викликають відхилення від намічених показників.

2. Персональний ризик пов'язаний із забезпеченістю організації трудовими ресурсами відповідної якості і ефективністю праці. Трудові ресурси так само як засоби праці і предмети праці є чинником виробництва, але їх специфіка, значення для функціонування підприємства, для досягнення наміченого рівня результатів діяльності і особливості відтворення робочої сили в сільській місцевості обумовлює необхідність виділення ризиків, пов'язаних з трудовими ресурсами в окрему групу, відмінну від групи виробничих ризиків. Групи персонального ризику, що становлять:

а) ризик наявності трудових ресурсів – невідповідність потреб сільськогосподарського підприємства в робочій силі фактичній її наявності;

б) ризик відповідності кваліфікації персоналу вимогам, що пред'являються, – розбіжності якісних характеристик працівників з потребами сільськогосподарського підприємства;

в) ризик втрат робочого часу виражається в можливості неефективного використання робочого часу, виникнення простоїв, браку, випадків травм і захворювань персоналу.

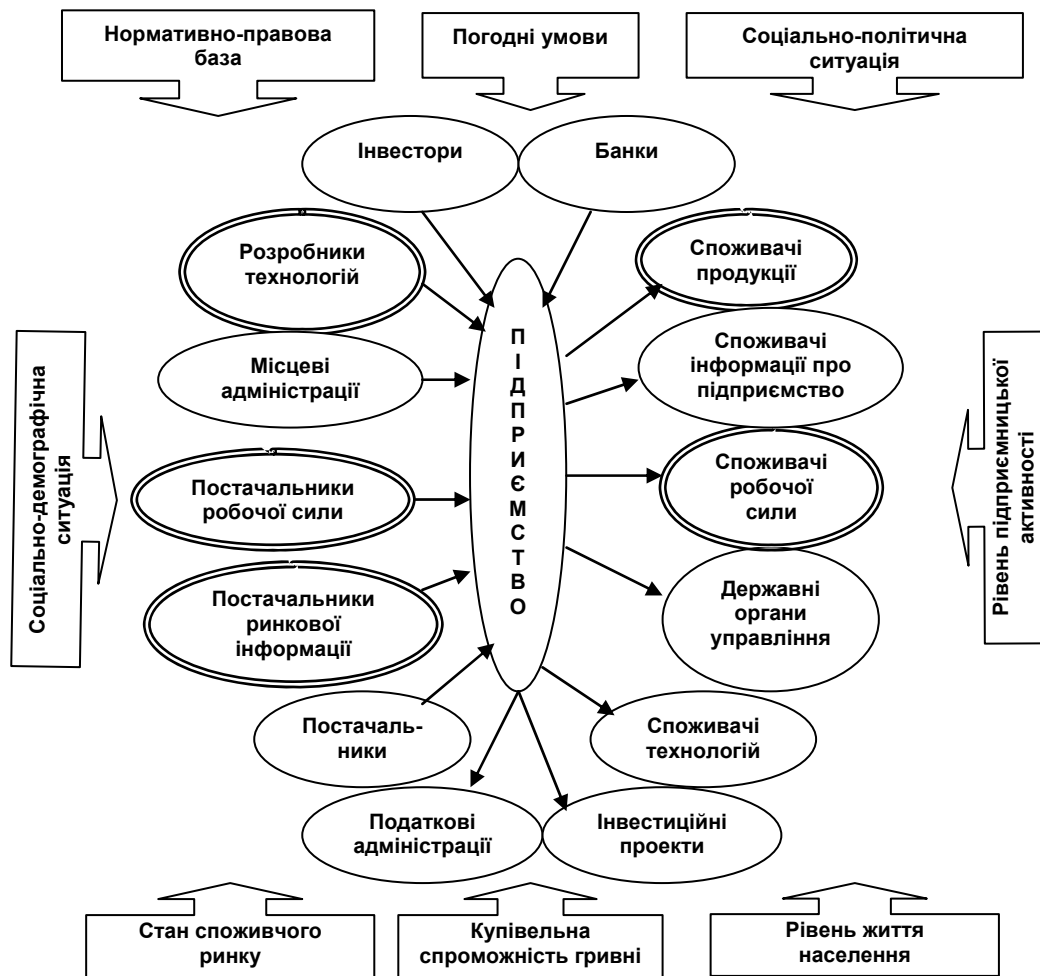

Рис. 2. Функціональні зв'язки сільськогосподарського підприємства

У сільському господарстві досить багато специфічних зовнішніх ризикоутворюючих чинників персонального ризику. Розташування багатьох сільськогосподарських підприємств, локалізація їх в межах одного-двох сільських населених пунктів, обмежує можливість залучення робочої сили, що накладає обмеження на розширення виробництва і розвиток окремих галузей. З тієї ж причини низька конкуренція на ринку праці в сільській місцевості негативно позначається на якості робочої сили. Крім того, ризик наявності і якості трудових ресурсів пов'язаний з об'єктивно існуючим відтоком населення з сільської місцевості в привабливіші міські умови.

Всі основні операції в сільському господарстві здійснюються на відкритому повітрі, незахищеність працівників від погодних умов багато разів збільшує вірогідність захворювань в порівнянні з іншими галузями народного господарства, що приводить до значних втрат робочого часу. Втратам робочого часу сприяє і сезонність робіт, особливо в рослинництві, коли нерациональна організація використання робочої сили веде до нерівномірного використання трудового потенціалу протягом року.

3. Ринковий (ціновий) ризик – виражається в коливаннях на ринках, учасниками яких є підприємство (ринки матеріальних ресурсів, ринки збуту). До таких коливань можна віднести зміни цін на ресурси або продукцію, зміни конкурентного середовища, зміни умов по-

стачань або продажів тощо. В результаті всі вказані чинники здійснюють вплив, що спричиняє відхилення, на витрати виробництва і вартість реалізованої продукції. Група ринкових ризиків може бути розбита на наступні складові:

а) ризик постачання, він виникає в процесі забезпечення виробництва матеріальними ресурсами, його причинами можуть виступати зміни цін, порушення договорів постачань, загальна нестабільність ринку, зміна кількості доступних ресурсів;

б) збутовий ризик, що виникає у момент переходу права власності на матеріальні цінності до контрагента організації, є виразом цінових коливань, доступності ринків або їх сегментів, дотримання договорів продажу.

У сільському господарстві значна частина фондів відтворення формується за рахунок власної продукції. Тому зниження об'ємів виробництва сільськогосподарської продукції спричиняє за собою ризик браку коштів виробництва в подальші періоди. В результаті порушується технологічний процес і виникає необхідність залучення додаткових засобів для поповнення ресурсів.

Збутові ризики сільськогосподарських підприємств посилюються такою особливістю сфери як віддаленість господарств від ринків збуту, в зв'язку з чим виникає проблема транспортування готової продукції і зв'язані з нею додаткові витрати і втрати. Крім того, монополісти, що діють в третій сфері АПК, що диктують умови сіль-

ськогогосподарськими товаровиробникам, роблять помітний вплив на їх збутові ризики.

З іншого боку, низька еластичність попиту на продукцію сільського господарства, як предметів першої необхідності, при зміні ринкових цін і доходів населення, а також придатність деяких видів продукції до достатньо тривалого зберігання (зерно) декілька компенсує загальний рівень ринкової ризику.

4. Фінансовий ризик пов'язаний з отриманням, розміщенням і використанням фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси прийнято ділити на джерела формування власних і повернутих засобів.

Залежно від джерел отримання фінансових ресурсів можна виділити три складові фінансової ризику:

а) ризик позикового капіталу, що знаходить вираз в доступності позикового капіталу і в його вартості;

б) ризик власного капіталу – вірогідність змін у величині капіталу;

в) ризик структури капіталу – структурні зрушення в співвідношенні власних і позикових засобів.

Як основні причини виникнення фінансових ризиків підприємства, що часто зустрічаються, виступають: несприятливі зміни процентних ставок, непередбачене скорочення терміну повернення повернутих засобів, недолік кредитних ресурсів, зниження рентабельності або збитковості виробництва, висока питома вага позикового капіталу в структурі пасивів підприємства, відсутність резервів високоліквідних активів.

Спливаюча дія основних чинників ризику на окремі види і групи ризиків сільськогосподарського підприємства представлена в табл. 1. Знаком "+" відмічені ризики, на які розповсюджується первинний вплив вказаних в таблиці чинників. Тут треба відзначити, що взаємозв'язана і взаємозалежність всіх груп ризиків веде до вторинного або опосередкованого впливу більшості чинників одночасно на всі ризики підприємства.

Таблиця 1. Узагальнена схема впливу чинників на окремі види ризиків сільськогосподарського підприємства

Фактори ризику	Виробничий ризик		Групи ризику					Фінансовий ризик		
	ризик якості виробленої продукції	ризик об'єму виробленої продукції	Персональний ризик			Ринковий ризик		кредитний ризик	ризик власного капіталу	ризик структури капіталу
			ризик наявності трудових ресурсів	ризик відповідності кваліфікації	ризик втрати робочого часу	ризик постачання	реалізаційний ризик			
Зовнішні, нерегульовані фактори										
Погодні умови	+	+				+				
Соціально-політична ситуація			+	+		+	+	+		+
Рівень підприємницької активності	+	+		+		+	+	+	+	+
Рівень життя населення			+							
Купівельна спроможність гривень	+	+		+		+	+	+	+	+
Стан споживчого ринку в регіоні						+	+	+	+	+
Соціально-демографічна ситуація	+	+	+	+		+	+	+	+	+
Нормативно-правова база			+	+	+	+	+	+	+	+
Зовнішні, слабо регульовані фактори										
Взаємовідносини із споживачами продукції							+			
Взаємовідносини із споживачами інформації				+	+		+	+		
Конкуренція на ринку робочої сили						+	+	+		
Вплив з боку органів державної влади						+	++	+		
Взаємовідносини із споживачами технологій				+	+					
Ефективність інвестиційних проєктів									+	+
Вплив з боку податкових органів									+	+
Взаємовідносини із постачальниками						+				
Взаємовідносини із постач. ринкової інформації						+	+			
Взаємовідносини із постачальн. робочої сили				+	+			+		
Взаємовідносини із розробниками технологій						+		+		
Можливість залучення інвестицій									+	
Взаємовідносини із кредитними установами									+	
Внутрішні, умовно регульовані фактори										
Забезпеченість ресурсами	+	+	+	+				+	+	+
Якість ресурсів	+	+	+	+				+	+	+
Дотримання технології виробництва										
Соціальні фактори	+	+	+	+	+					
Організація	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Планування	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Користуючись запропонованою схемою, яка може виводитися залежно від особливостей виробництва або бажаного ступеня деталізації, можна виділити сфери найбільш схильні до ризику. Але просте складання чинників не може забезпечити адекватну оцінку рівня ризику. На додаток до роботи по виявленню джерел ризиків, необхідно проводити їх якісну оцінку по ступеню керуваності, по частоті виникнення, по силі дії. Крім того, по кожній групі, виду ризику і в цілому по сільськогосподарському підприємству необхідно віді-

лити наслідки або визначити цільову функцію, відхилення якої від запланованого або очікуваного рівня може служити мірою ризику.

1. Рогов М.А. Ризик-менеджмент. – М.: Фінанси і статистика, 2001. – 120 с. 2. Клейнер Г.Б. і ін. Підприємство в нестабільному економічному середовищі: ризики, стратегії, безпека / Г.Б. Клейнер, В.Л. Тамбовцев, Р.М. Качалов; під общ. ред. С.А. Панова. – М.: ВАТ "Вид-во "Економіка", 1997. – 288 с. 3. Мікроекономіка в таблицях і графіках: Підручник для Вузів. / Прыкин Б.В. і ін. – М.: "ЮНИТИ". – 2001. – 503 с. 4. Марина О. Санникова. <http://fep.vsau.ru/journal/1/sann/sann.htm>